

УРОКИ СЕРГІЯ ВОЛКОНСЬКОГО

Сергій ВОЛКОНСЬКИЙ

Наполеона, тепер особисто формує козацькі полки, закликає своїх земляків іти на бій з французами.

Молодий Сергій Волконський, офіцер із широкою освітою і вже з певним армійським досвідом, був серед тих, хто підтримував царську політику «батога і пряника». А в тому, що не слід було робити українців своїми ворогами, князь переконався під час воєнних дій. Сам мужній воїн (брав участь у 58 битвах 1812 – 1814 років, одержав кілька поранень і контузій, за особисту відвагу нагороджений золотою шпагою, золотим знаком, багатьма російськими та іноземними орденами) Сергій Григорович визнавав: стійкіших бійців, ніж українські козаки, в російській армії не було. Звичайно ж, вони заслуговують на царську ласку – аби по війні їм повернули можливість жити згідно з традиціями свого краю.

Кінчилася війна, та російський імператор зволікав з виконанням свого царського слова. Й лише влітку 1816 року надійшов «височайший» указ: «Розпустити отих

Як твердить дослідник Микола Лазорський (Австрія), в плані пізнання України Сергію Волконському немало дало спілкування з роменськими поміщиками-просвітителями Полетиками. Нащадки славного козацького роду, вони зібрали унікальну бібліотеку стародруків, козацьких документів і літописів. З них С. Волконський відкрив для себе те, про що раніше не підозрював: тут, на півдні імперії, жив народ, багато в чому відмінний від великоросіян, народ, уярмлений царизмом, що мав свою державність, широку освіту, неповторну культуру – а тепер упродовж століть бореться за свободу. Безсонними ночами у своїй квартирі в Сумах усвідомлював: його ж витоки – теж із тієї землі. Пригадував, як у 1812 році вітав репресії в Україні, такий сором: якби ж тоді знав...

Тут, у Сумах Сергій Волконський отримав ще один урок, який багато в чому визначив його подальшу долю, про що князь потім напише в спогадах на схилі літ, конкретно називаючи наше місто. Це – враження від промови, виголошеної Олександром I на відкритті польського сейму. Ось рядки про ті переживання в Сумах: «Слова його про намір поширити на Росію запроваджуваний ним (у Польщі) конституційний лад урядування вразили моє серце як внаслідок моєї любові до батьківщини, так і у відповідності з моїм бажанням, щоб батьківщина вийшла з брудної колії внутрішнього свого побуту». Нагадаймо: у згаданій промові цар відмовляв полякам у їх національних і громадянських правах. До чого це може призвести польський народ С. Волконський наочно бачив у Сумах, на прикладі народу українського. Отоді і з'явилася думка в князя, що його російський народ, народ-поневолювач, ніколи не зазнає щастя сам, коли не припинить душити інші народи.

С. Волконський прожив у Сумах два роки. Саме на сумський період припадає його формування як майбутнього декабриста (вже в 1819 стає членом декабристського Союзу Благоденства). Активно шукає однодумців для майбутньої діяльності серед громадян Сум, Ромен, Охтирки. Залишив на нашій землі добрі справи, з-поміж них – активна участь у викупі з кріпацтва його ровесника, видатного українського та російського актора Михайла Щепкіна.

(Попутно зазначимо таке. Аж з ніяк не зрозумілих причин про Михайла Щепкіна ні слова немає в Енциклопедії «Українська історія».)

1816 року, після закордонних походів і подорожей, до Петербурга повернувся 29-річний генерал-майор князь Сергій Волконський і виявив бажання продовжувати військову службу. Йому, представникові одного з найаристократичніших родів Росії, пропонували «теплі» місця в столиці. Та, на подив друзів і знайомих, Сергій Григорович рішуче відхилив знадливі пропозиції і прийняв на себе командування 1-ою армійською бригадою 2-ої Уланської дивізії, штаб-квартира якої щойно була переведена з Волинської губернії до Сум. Й незабаром екіпаж генерала, героя 1812 року, вирушив з Невського проспекту до міста над Пслом. Можна уявити, з якими складними почуттями їхав до української землі молодий, але вже добре відомий в армійських колах бойовий генерал. По-перше, він по суті повертався на батьківщину предків – князівський рід Волконських походив із Чернігівщини, перейшовши у зв'язку із складними історичними перипетіями, на службу Москві. Та служба принесла певні здобутки (приміром, один з Волконських Петро Федорович Волконський мав посаду воеводи в Костромі, в Уфі, в Путівлі, інший, Іван Михайлович, воеводствував у Курську, Суздалі, тому ж Путівлі). Але були і фатальні втрати давнього роду, при чому в боротьбі вже з колишньою прабатьківщиною. Скажімо, лише в Конотопській битві, коли гетьман Іван Виговський вщент розбив московських агресорів, склала голови князі Дмитро Іванович, Семен Іванович, Тимофій Іванович, Юрій Дмитрович, Яків Дмитрович Волконські... А Семен Романович ледве врятувався під тим фатальним Конотопом (колишня Чернігівщина, володіння предків Волконських!) від козацьких шабель... Про все те добре знав молодий генерал з розповідей батька, теж генерала Григорія Семеновича, та інших членів родини й про ту загадкову Україну ще з дитинства розмірковував з острахом і гострою цікавістю.

По-друге, саме з Україною був пов'язаний в Сергія Волконського серйозний урок на громадянську зрілість, отриманий ним кілька років тому. Мабуть, і нам необхідно торкнутися в цій оповіді тих часів.

Про місце України у війні 1812 року радянські історики писали мало і неохоче. Наукові розвідки можна перерахувати на пальцях однієї руки. Так, маємо невеличкі книги – по одній – В. Стрельського, Г. Гребільського, В. Абаліхіна (з Волгограда) та кілька журнальних статей. В чому ж річ? Збагнути це можна, якщо згадати, що в 1812 році в Україні відбувся один з найбільш важливих подій в історії України – це була війна з Росією, яку в той час вважали за ворога. Українці в той час виступали на боці Росії, хоча й були невдоволені її політикою. Це було часом, коли Росія вела війну з Наполеоном, а Українці виступали на боці Росії, хоча й були невдоволені її політикою. Це було часом, коли Росія вела війну з Наполеоном, а Українці виступали на боці Росії, хоча й були невдоволені її політикою.

грунтовну працю «Ночі українські, або Родовід генія». Справа виявляється в тому, що з підходом військ Наполеона до кордонів Росії в Україні активізувалися давні автономістичні тенденції до незалежності. Створюється сильна партія серед українського дворянства, інтелігенції, різночинців, яка планує, з допомогою французів, вивести колишню козацьку землю зі складу російської імперії (ці настрої, між іншим, панували і в Паліцинській «академії» під Сумами, їхнім виразником тут був поет Василь Капніст). Певна річ, цей факт і його наслідки російські вчені, а потім і радянські, вперто замовчували.

Бонапарт, звичайно, не міг не зважати на прагнення українських автономістів. Зі своїм оточенням він надає Україні серйозного значення у своїх планах. Директор міністерства закордонних справ Франції Готерів організовує переговори з українським підпіллям, доповідає Наполеону, що Україна готова буде виставити 80 тисяч чоловік кавалерії (козаків), які підтримають французьку армію. Географ Прюн, економіст Дюбуа, інші провідні урядовці та вчені Парижа готують Наполеонові ґрунтовні проекти про те, як можна використати союз з Україною під час війни з Росією. «Наполеон розраховував на нового Мазепу» – писав пізніше французький історик Дрію.

Звичайно ж, говорити сьогодні, що Наполеон дотримувався своїх обіцянок, повернув би Україні незалежність – значить грішити проти реалій (наприклад, Австрії Бонапарт ще в 1811 році обіцяв «подарувати» Волинську губернію та «забув» про обіцянку щойно загарбав Волинь). Але таким же гріхом проти істини було б і твердження, що значна частина українського народу у своїй ненависті до російських колонізаторів не перейшла б на сторону Наполеона. Це, звичайно ж, розумів і російський уряд. Відтак робив усе, аби нейтралізувати вибухову ситуацію на півдні імперії.

З України, в тому числі й з нинішньої Сумщини, поспішно усувалися представники дворянства, інтелігенції, духовенства, чиї незалежницькі погляди були різко вираженими. Не пощадили навіть настоятельки Глухівського монастиря, старенької племінниці Івана Мазепи – запроторили в один з монастирів півночі Росії.

Водночас російський цар Олександр I оголошує указ про створення козацьких полків з українських кріпаків для боротьби з французами і обіцяє, в разі перемоги над ворогом і доблесті українців, відновити в Україні козацький устрій; 25 червня 1812 року видає відповідні розпорядження малоросійському губернаторові Я. Лобанову-Ростовському. Ця заява була зустрінута народними масами з ентузіазмом. «Клюнули» на приманку і окремі керівники автономістичних угруповань. Наприклад, видатний український письменник Іван Котляревський, який ще вчора підіймав бокал за здоров'я

сімейств своїх, займатися господарськими справами...». Така «повна свобода» була цинічним глумом над цілим народом: не те що обіцяного козацтва не відновили, а й кріпосництва не скасували. Передові люди Росії, в тому числі Сергій Волконський, вбачали в імператорському указі порушення царського слова, свавілля з його боку. Отоді вперше і задумався князь над долею цілого народу, – з якого, по суті, вихідцем був і сам – патріотичні почуття котрого використали так підло і підступно. Того народу, до землі якого тепер, наприкінці 1816-го, він їхав.

Суми зустріли князя, як і недавно прибулу сюди 1-у армійську бригаду, без особливого захвату. Воно й зрозуміло. Чекали ж, що Олександр I свого слова не зламає, готувалися відновити Слобідський полк, аж тут знущальний указ царя, а слідом і регулярне військо, котре належить годувати й утримувати. С. Волконський розумів настрої сумчан, без вини почував себе винним. Клопотався побутом своїх частин, розміщених в Казарменному провулку (нині Огарьова), офіцерів (як і він сам, квартирували в будинках центру Сум, деякі з них збереглися і по сьогодні). Намагався з місцевими жителями триматися привітно, без зверхності, чим поволі завоював собі повагу. Цікавився історією краю, в якому випало жити і служити.

Майже одночасно з призначенням Сергія Григоровича до Сум до Полтави переїздить старший його брат Микола Григорович Репнін (узяв прізвище діда по матері, аби не зникла гілка роду князів Репніних). Указом Олександра I М. Репніна призначено генерал-губернатором Малоросії. Репнін кілька разів відвідував брата в Сумах, той, у свою чергу, навідував Миколу Григоровича в Полтаві. Оскільки нашому читачеві постать М. Репніна невідома, маємо сказати про нього бодай кілька слів.

На 10 років старший від брата, він теж брав участь у російсько-французьких війнах з Наполеоном, в 1813 році за дорученням союзних монархів призначений генерал-губернатором Саксонії з виконанням обов'язків віцекороля. З 1816-го, майже 19 років малоросійський генерал-губернатор (княжна Варвара Репніна, кохана Т. Шевченка – його дочка). Проникся настроями козаків, відстоював їх права. Одружився з останньою внучкою гетьмана Розумовського. Дбав про освіту в краї, за його кошти виходили твори з історії України. З розумінням ставився до поглядів декабристів. Усіляко намагався знизити тиск царизму на козаків, яких називав «нижчим дворянством». Зрештою, звинувачений в українофільстві і сепаратизмі, був звільнений з поста генерал-губернатора, 1845 року його не стало, похований у Пустинському Свято-Троїцькому монастирі, на землі своїх предків.

Звісно ж, братам було про що поговорити в місті над Пслем, місті того народу, в лоно якого повернула князів доля...

майбутній актор провів у селі Проходи нині Краснопільського району, де його батько, колишній камердинер і кріпак графа Г. Волькенштейна, дістав посаду управителя маєтку, й далі лишаючись кріпаком; Щепкін часто бував у селі Тур'я, пізніше – в Юнаківці, його дружина Олена Дмитрова дитинство провела в Сироватці під Сумами, який час жила і в Сумах. Є немало й інших ниток, які з'єднували біографію Михайла Семеновича з нашим краєм, насамперед епізод, про який мова нижче).

То було в липні 1818 року. Сергій Григорович в черговий раз поїхав до Полетиків у Ромни. І не міг не побувати на знаменитому Іллінському ярмарку, коли відбувся там виступає полтавська трупа в складі якої грає Михайло Щепкін. Про Щепкіна Волконський чув од брата, Микола Репнін збирався викупити талановитого кріпака-актора. Гра геніального лицедія вразила князя – чогось подібного він, який не оминав театри європейських столиць, не зустрічав. Князь, не задумуючись, вирішив негайно підтримати задум брата. Що сталося далі, дізнаємося з листа декабриста Е. Якушкіна до дружини, де він передавав розповідь С. Волконського. Сергій Григорович одягнув парадний генеральський мундир з численними нагородами і став обходити з підписним листом роменських купців та крамарів; ті не могли відмовити такому солідному генералові, робили внески на викуп актора. Особисто С. Волконський вніс 500 карбованців. Зібрану суму направив братові. Додаю: М. Репнін таки викупив М. Щепкіна, але на час дотримання всіх формальностей Щепкін до 1821 року фактично вважався ще кріпаком – вже Миколи Репніна, а тоді отримав «вільну».

Щепкіна викупили, та в рабстві лишався цілий народ. Над цим постійно думає С. Волконський. І відповідно діє, ставши одним із керівників Південного товариства. Південні декабристи у свою програму включили і пункт про федерацію вільних слов'янських народів, тобто – розвал російської імперії, утворення на її національних окраїнах окремих держав. Цю думку С. Волконський та інші керівники Південного товариства – С. Муравйов-Апостол (нащадок борця за автономію України гетьмана Данила Апостола, до речі, близького родича сумських полковників Кондратьєвих) гаряче відстоювали в суперечках з М. Муравйовим, С. Трубецьким, іншими керівниками декабристів Петербурга, які ратували за імперію, лише в більш «демократичному» вигляді. Більше того, С. Волконський наполягав, як і його однодумці – С. Пестель, С. Муравйов-Апостол, що повстання слід починати з України і Польщі, а визвольна боротьба пригноблених народів змете і дім Романових.

(Продовження в наступному номері)
Григорій ХВОСТЕНКО,
краснавець

Слід зазначити такий, малознаний навіть дипломатичними істориками, факт: в середині Південно-товариства існувало так зване «Малоросійське товариство» під керівництвом полтавського предводителя дворянства Василя Лукашевича, котрий, між іншим, не лише був тісно зв'язаний сімейними узами з нинішньою Сумщиною, а й бував на засіданнях «Палатинської академії» під Сумами. Завдання це товариство ставило конкретно й недвозначно: «відірвати Україну від Московії». С. Волконський підтримував організацію В. Лукашевича, визнавав її цілі, котрі направлені на добро українського народу. Як твердить академік Сергій Єфремов, «Малоросійське товариство» було «досить численне і мало зносили як із росіянами, так і з польськими політичними організаціями», також тримало зв'язок «з гуртом автономістів, що купчився навколо відомого князя М. Рєпніна». Цю організацію царському слідству розкрити так і не вдалося: запропорений до Петропавлівської фортеці В. Лукашевич заперечував сам факт існування організації, нікого зі своїх соратників не видав. Нічого, звісно ж, не дала і перевірка генерал-губернатора Рєпніна, слідство пройшло формально, Лукашевича вислали в село й наказали М. Рєпніну вести за ним пильний нагляд.

Після розгрому декабристів у звинувачувальному документі про Сергія Волконського напишуть: «Генерал-майор князь Волконський брав участь в заміслі на царевбивство і знищення імператорської родини, брав участь у керівництві Південним товариством, діяв у заміслі на відторгнення областей від імперії». Саме останній пункт викликав особливу лютю у царя. С. Волконського було засуджено до страти, яку (очевидно, під впливом його матері, найближчої подруги цариці) замінили двадцятьма роками каторжних робіт у Сибіру. За чоловіком поїхала й дружина Марія – дочка знаменитого генерала Раєвського (оспівана в поемі М. Некрасова «Російські жінки»), покинувши добротне майно в Києві і зрікшись княжого титулу.

Ще такий штрих до загального портрета Сергія Волконського. 1953 року в Центральному Архівному Управлінні Центрального Державного історичного Архіву СРСР у Москві вийшов X том видання «Восстание декабристов». У примітках «О следственном деле декабриста С. Волконского» на стор. 312 читаємо: «Отметим влияние украинского языка на язык С.Г. Волконского...» не думаю, що Сергій Волконський, знаючи не лише російську – а й іноземні мови, за час перебування в Україні до того забув російську, що в поясненнях слідству «помилково» вживав при писанні українські слова, та ще так густо, що це впало в очі дослідникам.

Очевидно це також була форма протесту, форма відстоювання своїх поглядів. Це вже урок Сергія Волконського – нам.

Під час слідства С. Волконський вів себе мужньо і гідно, як мало хто з декабристів, хіба що за винятком Кіндратія Рилєєва. Й тут необхідно згадати таке. Як стверджує вже згаданий М. Лазорський, саме Волконський свого часу порадив здійснити К. Рилєєву подорож по Україні в 1822 році і побувати в Ромнах, у Полетиків, ознайомитися там з історичними козацькими документами. Що Рилєєв і зробив – попередньо, зазначимо, відвідавши наші Суми... Як знаємо, поеми К. Рилєєва з української історії – «Войнаровский», «Наливайко» – де автор виводить Івана Мазепу та його оточення на протигагу О.Пушкіну не зрадниками, а борцями за волю свого народу – мали в Україні величезний резонанс. Ось що, приміром, писав К. Рилєєву наш земляк, історик та етнограф Микола Маркевич:

«Дозвольте писати мені вам як щирому громадянину своєї любі вітчизни, як доброму малоросіянину. То ж чи можу я байдуже читати «Войнаровського» і «Наливайка»? Прийміть мою і всіх знайомих мені співвітчизників подяку. Вірте, що подяка наша щира, що ми від душі відчуваємо ціну праці вашої, яка нас і прадідів наших прославляє. Ми ще не забули про діяння великих мужів малоросійських, у багатьох серцях не згасла ще колишня сила почуттів і відданість вітчизні. Горе тому, хто йде на упокорення цілих країн, хто заміряється вкрити презирством народи...»

Цікаво, що у своїй відповіді К. Рилєєв вживає на означення нашого краю слова – «Україна», «країна», а не «Малоросія», «Юг Росії», як то було прийнято серед офіційних кіл. Це зайвий раз підкреслює чітку політичну позицію С. Волконського та його друзів до нашого народу. Їхній подвиг мав би стати гідним уроком для наслідування іншим поколінням російських революціонерів. Але.. До них піднявся лише великий О.Герцен, який із гіркотою визнавав: «Російська демократія кінчається там, де починається українська незалежність». Слова виявилися пророчими. Від Белінського до Лаврова, від Плеханова до Солженіцина – яких

би ідейних форм не набирала російська демократія, стосовно незалежної України в неї було лише одне гасло: «Нет и быть не может».

Каторга, заслання – 30 довгих років. Скільки разів там, в Сибіру, Сергій Волконський згадував Суми, наш край. Адже, окрім всього іншого, він дав і немало його соратників, однодумців у боротьбі. Насамперед це сумчани Іван Богданович, який пустив собі кулю в скроню, але не дався в руки жандармам; один з найактивніших діячів Північного товариства О.Якубович з Ромен; впливовий член Південного товариства, полковник із Волокитина під Путивлем, О. Бригген; М. Глібов, брати Коновніцини; Ф. Вадковський, В. Романов. А. Борисов; а ще уродженки нашого краю – Є. Нарішкіна та С. Бригген, які розділили долю його дружини, теж пішли за чоловіками в Сибір несходимо...

С. Волконський, відбувши каторгу й заслання, в останні роки жив у Москві (де його, до речі, відвідав Т. Шевченко і потім до смерті зберігав подарований портрет князя). Помирати ж Сергій Григорович поїхав в Україну. Востаннє він побачив сонце у селі Вороньки, що неподалік нашої Сумщини – там же могила його вірної дружини. За переказами, незадовго до смерті відвідав Суми. Можна уявити, з якими почуттями ходив вулицями нашого міста опальний князь, вулицями, звідки і почалася його мученицька дорога.

Схилимо ж голови перед його пам'яттю, пам'яттю шляхетного сина Росії, котрий, позбувшись шовіністичних пристрастей і упереджень, піднявся духом до усвідомлення: Україна має бути незалежною, вільною, і діяв згідно з цим переконанням. І продемонструймо, що ми засвоїли уроки Сергія Волконського. Наступного року виповнюється 220 років з дня його народження. Ще не пізно до цієї дати перейменувати одну з вулиць, давши ім'я С. Волконського – із сотень тих, що аж ніяк не відбивають історію Сум. Хоча б уже згадуваний провулок Огарьова...

Григорій ХВОСТЕНКО,
краєзнавець

Марія ВОЛКОНСЬКА